

МАРКИ ПОШТОВІ 1923 р. ЯК ЗАСІБ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ ГОЛОДУЮЧИМ В УКРАЇНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ НМІУ)

У НМІУ зберігаються випущені в 1923 р. у радянській Україні чотири марки, призначені для допомоги населенню, що постраждало від голоду 1921–1923 рр. (Філ–1861, Філ–1862, Філ–1863, Філ–1864).

Тривалий час достовірної інформації про причини, наслідки та допомогу голодуючим не було. Офіційною причиною голоду більшовики визнавали війну, відсталість Російської імперії, посуху в південних регіонах країни, повоєнну розруху. Офіційні видання мовчали про те, що головною причиною голоду була політика влади.

Тільки в часи незалежності України дослідники В. Марочко, О. Веселова, О. Мовчан, С. Кульчицький та ін. почали об'єктивно вивчати голод в Україні 1921–1923 рр. [5; 6; 15; 28; 34]. Новацією в розвитку вітчизняної філателії стали теми, недоступні в радянський час: марки Закарпатської України, діаспори в Канаді, періоду революційних подій 1917–1921 рр. (Я. Мулик, М. Крамаренко, Р. Бишкевич та ін. [4; 14; 18; 21; 30]).

Відкриття нових документів дало змогу дослідити тему допомоги українцям закордонних благодійних організацій. Випуск марок не лишився осторонь більшовицької пропаганди [3].

Історія української філателістики 1920-х рр. дотична до становлення радянської філателістики. Одним з авторів радянських філателістичних видань був Ф. Чучин [16, 3–22; 17, 7; 22, 26–28; 33, 18; 19, 15; 33], який у 1921 р. був уповноваженим Центральної комісії допомоги голодуючим при ВЦК з філателії та бон. За сприяння Ф. Чучина весною 1923 р. було створене Всеросійське товариство філателістів, діяльність якого сприяла виданню тематичної літератури та періодики «Советский филателист», «Филателия СССР», «Советский корреспондент», «Советский коллекционер» [1].

У 1921 р. на Поволжі та півдні України почався голод. Однак більшовицька влада і надалі вимагала від України виконання норми здачі хліба, який вивозили на Поволжя та Кубань. Для допомоги голодуючим ВЦК звільнив Поволжя від продовольчих стягнень та податків: у цей регіон ввозили продовольство та фураж, з нього вивозили дітей до інших областей, зокрема, в Україну. З Америкою, Великою Британією, Німеччиною уклали угоди на постачання зернових, предметів першої необхідності, одягу. 18 липня 1921 р. була створена Центральна комісія допомоги голодуючим (ЦК Допгол) при ВЦК на чолі з М. Калініним – першим головою ЦКВ СРСР (вищий орган державної влади у період між всесоюзними з'їздами рад). Комісія організувала постачання продуктів харчування та матеріально-грошової допомоги.

Про голод в Україні вперше у вересні 1921 р. заявив повноважний представник уряду УНР в екзилі О. Шульгин [2, 124]. Через місяць це питання порушили в Парижі. І лише в грудні 1921 р. органи влади УСРР і ВЦК визнали голод на Півдні України. Для допомоги постраждалим влада уклала договір з закордонними благодійними організаціями, а Раднарком УСРР почав вилучати культурні цінності з церков та музеїв, продаж яких поповнив державну скарбницю на 834 тис. крб золотом. Наприклад, з Києво-Печерської Лаври конфіскували 2417 діамантів [24]. За офіційними даними у березні 1922 р. в 5-ти українських губерніях голодувало 36%, тобто 3,5 млн. осіб [8, 406].

Однією з перших закордонних благодійних організацій відгукнулися «Місія Ф. Нансена» та «Американська адміністрація Допомоги» (АРА). 10 січня 1922 р., уклавши договір з урядом УСРР (від України його підписали Х. Раковський та В. Геськел), АРА з березня 1922 р. до липня 1923 р. надавала допомогу [2, 142]. Українське відділення АРА очолив Л. Гатчинсон; його представництва діяли у Києві, Харкові, Катеринославі та Одесі, де відкривалися благодійні кухні, медичні заклади, роздавали продукти харчування (180,9 млн пайків), передавали особисті посилки від родичів з-за кордону.

З «Місією Ф. Нансена» Х. Раковський уклав угоду в грудні 1921 р., а з травня 1922 р. вона почала свою роботу. Головним представником місії в Україні був капітан В. Квіслінг [9, 991], її центральний офіс розміщувався в Харкові. За час роботи місія видала 12 млн. пайків.

Уряд радянської України, за зразком російської Допгол, 17 серпня 1921 р. створив Всеукраїнську комісію допомоги голодуючим на чолі з Г. Петровським. У ній брали участь представники Народного комісаріату продовольства й земельних справ УСРР, комітетів незаможних селян, делегати різних організацій та спілок. Головним завданням Комісії був збір продовольства на території України для голодуючих Поволжя та Кубані. У серпні – грудні 1921 р. з України було вивезено 16,7 млн пудів зерна [3, 142; 23, 31–34].

Лише влітку 1922 р. Комісія отримала дозвіл допомагати українським голодуючим, а 15 жовтня 1922 р. була реорганізована в Центральну комісію з боротьби з наслідками голоду [2, 142], що свої зусилля спрямувала на відбудову сільськогосподарського виробництва у неврожайних місцевостях, допомогу інвалідам війни, безробітним, безпритульним дітям. Більшовицький уряд проголосив, що врожай 1922 р. повністю припинив голод, намагаючись виправдати в очах міжнародної спільноти поновлення хлібного експорту з УСРР.

1922 р. Укрпошта разом з Центральною комісією з боротьби з наслідками голоду (за взірцем аналогічних російських марок [7; 20, 3; 25, 2; 29], перша з шести серій яких побачила світ у січні 1922 р. [13, 28; 29, 12–13; 30–35]) затвердили створення чотирьох благодійно-поштових марок з написом «Пошта У.С.Р.Р. Допомога голодуючим»: «Привид смерті» (номінал 10+10 крб), «Селянин, який роззброїв смерть» (90+30 крб), «Україна, яка роздає хліб» (50+50 крб) та «Портрет Т. Шевченка» (20+20 крб). Це були єдині українські марки за весь радянський період. Ознакою благодійності були слова «Допомога голодуючим» і подвійні номінали, розділені знаком «+» [21, 16–17; 26, 9–10; 27; 31, VIII]. Перша цифра означала вартість марки як оплати поштових послуг, друга цифра – розмір грошового внеску на користь постраждалих від голоду. Замовлення України на виготовлення 1 млн марок методом офсетного друку з водяними знаками виготовила Берлінська державна типографія (Німеччина). З 25 червня по 18 серпня (фактично – до 11 серпня) 1923 р. ці марки продавали в Харкові, Полтаві, Катеринославі, Бахмачі, Одесі, Вінниці, Житомирі, Києві та Чернігові [14, 122–123].

Означені марки можна розділити на дві групи: з символічними зображеннями («Привид смерті», «Селянин, який роззброїв смерть» та «Україна, яка роздає хліб») та портретним зображенням (Т. Шевченко). Для першої групи спільними є алегоричний сюжет боротьби українського народу зі Смертю, використання національного колориту, вертикальна композиція зображення.

Рис. 1.

На марці «Привид смерті», виконаній у синьому та чорному кольорах, зображено жінку в українському народному вбранні, що притискає до себе хлопчика та відштовхує занесену Смертю косу. Слово «Пошта» розміщене вгорі, напис «10+10 карб.» – унизу (рис. 1).

Марка «Селянин, який роззброїв смерть» виконана у чорно-коричневій гамі. В центрі в ромбі зображено селянина, який відбирає косу у скелета, що символізує Смерть. По кутам марки розміщені заголовні букви «У», «С», «Р», «Р». Над малюнком – «Пошта 90 карб.», унизу – «Допомога +30 карб. голодуючим» (рис. 2).

Рис. 2.

На найдорожчій марці «Україна, яка роздає хліб» зображено дівчину в національному вбранні, яка роздає хліб людям. Марка виконана в червоно-чорних кольорах. Угорі – напис «У.С. ПОШТА Р.Р.», унизу – «Допомога + 50 крб. Голодуючим» (рис. 3).

Рис. 3.

Марка «Портрет Т. Шевченка» є першою маркою з зображенням видатної особи у радянській Україні. У палітрі марки переважають сірий та оранжевий колір. Це єдина марка серії з горизонтальним розміщенням зображення – традиційних українських рослинних орнаментів (рис. 4).

Рис. 4.

Доля та життя авторів цих марок – художників О. Маренкова та Б. Порай-Кошиці схожі: обидва займалися графікою, народилися на Харківщині та стали жертвами комуністичної тиранії. Олексій Васильович Маренков (1886–1942) – член Асоціації художників Червоної України, автор обкладинок творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Яновського, Ю. Будяка; плакатів та графічних портретів Т. Шевченка. У 1905–1912 рр. О. Маренков навчався в Київському художньому училищі у О. Гофмана, Ф. Кричевського та І. Селезньова. В 1920-х рр. викладав у Харківському художньому інституті. У 1938 р. репресований. Його роботи зберігаються у Харківському художньому музеї [10, 1466].

Борис Володимирович Порай-Кошиця (1886 – ?) – член «Союзу мистецтв». Народився на хут. Порай-Абазівка Валківського повіту Харківської губернії в родині доктора медицини. У 1908–1911 рр. навчався в Королівській академії мистецтв у Мюнхені, закінчив Вищу художню школу. Після Першої світової війни повернувся в Україну. Викладав в Архітектурному та Художньо-промисловому інститутах, був заступником директора Харківського художньо-історичного музею. В 1920 р. заарештований органами ОГПУ та засуджений до року виправних робіт. У 1943 р. емігрував до Німеччини, викладав у Мюнхенській вищій школі живопису. Похований у м. Бейрейт (Баварія) [11, 2267].

Висвітленню теми допомоги голодуючим українцям радянська преса уваги майже не приділяла – переважали статті, присвячені проблемам голоду на Поволжі. Зокрема, журнал «Советский филателист» писав: «До сего времени нами выручено от продажи марок около 500 миллионов рублей советскими деньгами старого образца, 1 800 американских долларов и 400 00 германских марок...» [19, 15]. Про Україну такі дані в пресі поки що не виявлені, але пошуки тривають.

Джерела та література

1. *Бабинцев С. Филателистическая библиография.* Москва, 1970.
2. *Бикова О. Регіональні особливості голоду 1921–1923 рр.: Поволжя, Крим, південь України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Запоріжжя, 2011. Вип. XXXI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/31/bykova.pdf – Назва з екрана*
3. *Бистрицька Е. Участь міжнародних організацій у подоланні голоду на території України і Росії у 1921–1923 рр. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. Вип. 1. Ч. 1. Тернопіль, 2013.*
4. *Бишкевич Р. Начерк історії української філателії. Класичний період.* Львів, 2004.

5. *Веселова О., Марочко В., Мовчан О. Голодомори в Україні 1921–1922, 1932–1933, 1946–1947: Злочини проти народу.* Київ, 2000.
6. *Голод 1921–1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів.* Київ, 1993.
7. *Дайхес І. О чём говорят советские почтовые марки.* Москва, 1949.
8. *Енциклопедія українознавства.* Т. 2. 1955–1957.
9. *Енциклопедія українознавства.* Т. 3. 1959.
10. *Енциклопедія українознавства.* Т. 4. 1962.
11. *Енциклопедія українознавства.* Т. 6. 1970.
12. *Касіян В. Українська радянська графіка.* Київ, 1957.
13. *Колесников А. Советские марки Помгола // Советский коллекционер.* 1965, № 4.
14. *Крамаренко М. Украина. Каталог почтовых марок. 1866–2010.* Донецьк, 2011.
15. *Кульчицький С., Мовчан О. Невідомі сторінки голоду 1921–1923 рр. в Україні // Історичні зошити.* Київ, 1993.
16. *Ленин. Дети. Филателия // Советский коллекционер.* 1970, №8.
17. *Майоров А. Пресса для коллекционеров (краткий экскурс) // Всемирный коллекционер.* 1996, № 3 (4).
18. *Максимчук Ю. Українські поштові марки.* Берхтесгаден, 1949.
19. *Марочные пожертвования // Советский филателист.* 1922, № 2.
20. *Мусатов А. Марочное дело в РСФСР // Советский филателист.* 1922, № 2.
21. *Мулик Я. Поштові марки України. 1918–2011.* Дрогобич, 2012.
22. *Немчикова З. У истоков советской филателии // Филателия СССР.* 1975, № 4.
23. *Ніколаєв І. Організаційно-гуманітарна діяльність «Місії Нансена» в Україні під час голоду 1921–1923 років (на матеріалах Миколаївської області) // Всеукраїнський науковий журнал «Мандрівець».* 2011, № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://journal.mandrivets.com/images/file/Nikolajev_2011_6.pdf – Назва з екрана.
24. *Обдиранне церков у Києві // Свобода.* 1922, 22 травня.
25. *Омская Губернская комиссия помощи голодающим – Голодному Поволжью.* 1921.
26. *Постановление ВЦИК и СНК по филателии // Советский филателист.* 1922, № 2.
27. *Почтовые марки Украинской ССР // РСФСР. Специализированный каталог почтовых марок.* 1918–1923. Санкт-Петербург, 2004.
28. *Турченко Г. Голод 1921–1923 рр. як засіб державного терору радянської влади на Півдні України // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету.* Вип. XXXII. Запоріжжя, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/32/turchen2.pdf – Назва з екрана
29. *Філіпов В. Филателия, год 22-й // Филателия СССР.* 1966, № 1.
30. *Чередниченко В. «Про філателію всім» Підпільна пошта України.* Торонто; Львів, 2009.
31. *Черногор А. Интересный документ // Филателия СССР.* 1974, № 2.
32. *Чучин Ф. Спекуляція на голоде в РСФСР // Советский филателист.* 1922, № 2.
33. *Чучин Ф. Каталог почтовых марок РСФСР.* Москва, 1923.
34. *Шитюк М. Голодомори ХХ століття.* Київ, 1997.